

Metod för studiet av Sveriges Radios programarkiv och dess lagringsprinciper 1925-1978

Peter Dahlén

Abstract

År 1931, sex år efter starten 1925, fick Radiotjänst, som Sveriges Radio hette fram till 1957, sitt första inspelningsverk. I artikeln ställs frågor kring vad som kom att spelas in och, framför allt, vad av det inspelade materialet som kom att sparas för eftervärlden. För att kunna svara på vad som betingade programinspelningar och dess eventuella lagring utarbetas en mediehistorisk metod, där följande faktorer lyfts fram: 1) Inspelningstekniken, 2) Programpolitiken, 3) Ekonomi, 4) Förhärskande smakhierarkier, 5) Evenemang, 6) Personlig status, 7) Könsfördelningen bland programmedarbetarna. Den tidmässiga gränsen för undersökningen har satts till 1978 beroende på inrättandet av en ny statlig arkivinstitution 1979, 'Arkivet för ljud och bild'.

Keywords: metod, radiohistoria, mediehistoria, mediearkeologi, programarkiv, Sveriges Radio

Introduktion

När svensk radio fick sin officella start den 1 januari 1925 innebar det att en ny och mäktig kulturproducent bidrog till att förändra den svenska offentligheten och lyssnarnas sociala rutiner. Denna nya institution gavs namnet Radiotjänst, varpå namnbyte till Sveriges Radio (SR) gjordes 1957. Radiotjänst skulle producera radioprogram, medan telegrafverket stod för distributionen av programmen till lyssnarna. Vad fanns det då för tekniska möjligheter att spela in och i det egna arkivet bevara program för eftervärlden? Vilka omständigheter, instanser och individer bestämde vad som skulle spelas in och sedan kanske bevaras, alternativt kasseras efter sändning eller gallras ut långt senare? Vad är det alltså som finns bevarat i radions programarkiv, eller snarare: Vilken typ av programmaterial stöter man mest sannolikt på i radioarkivet, och hur kan man gå tillväga för att bilda sig en uppfattning om varför vissa typer av programmaterial har sparats och annat inte?

Jag vill här visa på några sätt att förvärva kunskap om beståndet i radions programarkiv, om *vad* som finns bevarat i form av olika typer av program och *varför* det har kommit att bevaras. Viktiga frågor i sammanhanget blir följaktligen vad som *inte* har sparats i arkivet och *varför* det inte har sparats. Den tidmässiga gränsen för undersökningen har satts till 1978 beroende på inrättandet av en ny statlig arkivinstitution 1979, 'Arkivet för

ljud och bild', med uppgift att bevara och för forskning tillhandahålla bland annat upptagningar av samtliga program som SR, LRAB (lokalradion) och UR (utbildningsradion) producerade och som förekommit i radiosändning i Sverige. 'Arkivet för ljud och bild' ändrade sedan namn till 'Statens ljud- och bildarkiv' och är sedan den 1 januari 2009 en del i Kungliga biblioteket (KB) med namnet 'Avdelningen för audiovisuella medier'.

Mest utrymme kommer att ägnas åt tiden fram till 1961 eftersom flytten från de inhyrda kontors-, studio- och arkivlokalerna på Kungsgatan 8 och ett par andra adresser till det nya radiohuset vid Oxenstiernsgatan i Stockholm det året, kom att förändra radioverksamheten och utöka såväl arkivutrymmen som inspelningsmöjligheter.¹

Till stor hjälp har en på SR intern, opublicerad historik över *Radioarkivet* varit, skriven av Karin Beskow Tainsh (1978).

Metodfrågor

Finns det då en specifik mediehistorisk metod? Det frågar sig Hans Fredrik Dahl (2000), som bland annat skrivit den norska radions (NRK) historia. Svaret blir nej – en mediehistorisk metod, ”förstått som en påvisbar vei til å oppnå gyldige resultater annerledes enn andre veier og måter”, finns inte, menar Dahl.² De speciella metodproblem som en historisk medieforskning ställs inför beror på att det empiriska material som eftersöks sällan är sparat i sin helhet, om det alls existerar, och på att de efterlämningar som finns ofta är utspridda. Därför måste forskaren återskapa en kontext åt materialet: ”Det er nemlig i en mediehistorisk undersøkelse knapt noen kontekst rundt forskningsgjenstanden [forskningsföremålet] som man kan ta for gitt, på samme måte som annen medieforskning kan ta omgivelsen for gitt. Man må selv etablere den meningsfulle omgivelse som del av undersøkelsen, noe andre medieforskere oftest slipper.”³ Som Dahl själv kunnat konstatera i sin forskning, är det mesta av ”materialet etter radioens og fjernsynets programavdelinger” utradert, medan själva utbudet, NRK:s program, inte finns bevarat – ”annet enn rent bruddstykkevis” (i Norge är det först från 1981 som radio- och tv-program finns sparade någorlunda komplett).⁴ Detta innebär att en textanalys av ett visst programmaterial från radio eller tv som bara finns bevarat i fragment eller inte alls, måste föras upp på en institutionell nivå för att vi ska kunna dra några slutledningar om materialet i fråga.⁵ Vi måste alltså etablera en relevant och meningsskapande kontext åt programmen.

I utformningen av en metod för studiet av radions programarkiv har jag använt mig av de metodgrepp som Robert C. Allen & Douglas Gomery (1985) förespråkar vid studiet av filmens historia. Allen & Gomery framhåller speciellt fyra områden som måste beaktas för att vi ska kunna skapa oss en bredare förståelse av de mekanismer som påverkat filmens utveckling och innehåll: de teknologiska, ekonomiska, sociala och estetiska. Poängen är att en historisk undersökning av filmmediet måste inbegripa alla dessa områden, betraktade i relation till varandra, inom ramen för ett större medialt system (film). Frågan är alltså inte *om* dessa områden är en del av filmhistorien, utan *hur* de verkar som enskilda generativa (frambringande) mekanismer i specifika sammanhang, och i förlängningen hur de samspelar med och påverkar varandra.⁶ Nästa steg är att betrakta detta mediala system med dess samverkande mekanismer i relation till andra system, exempelvis det politiska systemet, det nationella ekonomiska systemet, olika nationella organisationer och institutioner, andra mediala system, olika konstformer etc. Detta kan

givetvis också appliceras på regional eller internationell nivå.

Allen & Gomery kallar detta för ett ”realistiskt” grepp i motsättning till ett ”empiristiskt” sådant.⁷ Realism skiljer sig från empirism i synen på hur verkligheten är beskaffad och på hur verklighetens beskaffenhet kan förklaras och förstås. För en empirist (icke att förväxla med empiriker, vilket en realist är i allra högsta grad) slutar en beskrivning av ett fenomen med en observation av vissa regelbundenheter. För en realist utgör detta en begränsad verklighetsbeskrivning av två skäl. För det första därför att det betraktar verkligheten alltför endimensionellt utifrån iakttagbara fenomen, för det andra därför att en beskrivning av en regelbundenhet inte förklarar vad som orsakat denna regelbundenhet.

Överfört till radions programarkiv handlar det inte om att inventera vad som sammantaget finns bevarat eller hur mycket av en viss typ av program som finns sparad från olika perioder (”empiricism”). Snarare handlar det om att försöka förstå varför en viss typ och en viss mängd program har sparats, och på vilka premisser (”realism”). För att kunna frilägga den linje eller hållning (”policy”) som varit förhärskande inom svensk radio avseende bevarandet av inspelade program, måste en rad faktorer på olika nivåer beaktas eftersom inspelningstekniken, som i sig förändras över tid, inte är slutgiltig eller enda bestämmande instans – den är alltid inbäddad i kulturella, organisatoriska, ekonomiska, juridiska, politiska och sociala förhållanden.⁸ Exempelvis innebar det faktum att Radiotjänst AB var ett ”public service”-företag, ett halvstatligt styrt aktieföretag med ett nationellt radiomonopol, att programbolaget var finansiellt beroende av statsmakten, samtidigt som det medförde vissa avtalsmässiga, kulturella förpliktelser på programsidan.

Bland flera möjliga faktorer som påverkat beståndet av sparad material i radions programarkiv såväl kvantitativt som kvalitativt, vill jag lyfta fram följande sju: 1) Inspe­lingstekniken, 2) Programpolitiken, 3) Ekonomi, 4) Förhärskande smakhierarkier, 5) Evenemang, 6) Personlig status, 7) Kön­sfördelningen bland programmedarbetarna.

Det är min förhoppning att denna belysning av det svenska radioarkivets genealogi kan utgöra ett bidrag till den mediearkeologiska forskning som fokuserar på arkivet som lagringsmedium eller det lagringsmedium som varje arkiv förutsätter.⁹

1. Inspe­lingstekniken

För att radioprogram alls ska kunna sparas till eftervärlden måste de ha blivit inspelade med någon form av apparatur. Med hjälp av inspelningar kan sedan kommande generationer återuppleva dåtiden i sin ursprunglighet, ty som Paddy Scannell påpekar är sparade program inte motsatsen till direktsända program.¹⁰ Att lyssna till gångna tiders program innebär snarare att de bevarade programmens dåtida direkthet, dess en gång levande människor och deras röster, åter kommer till liv genom uppspe­lingsapparaturen. Det förflutna, i egenskap av sparade radio- och TV-program, är inte längre ett förlorat förflutet – det är ett levande förflutet som återinträder i nuet genom ett tryck på en knapp.

Det var i början av 1930-talet som det kom inspe­lingsteknik som möjliggjorde för radioföretagen att uppta och för framtiden bevara program. På Radiotjänst existerade inte några inspe­lingsmöjligheter under de första sex verksamhetsåren: inspe­lingsapparatur finns tillgänglig först 1931. Det som sändes i radio fram till dess är sålunda för alltid förlorat i dess levande form – det gick ut i etern för att aldrig återkomma till oss. Den äldsta inspe­ling som finns bevarad i SR:s arkiv daterar sig till 14 juni 1931, ett

referat av Sven Jerring från Stockholms stadion av en landskamp mellan Sverige och Norge i allmän idrott (friidrott). Det rör sig alltså om en nationellt prestigefull evenemangshändelse med Radiotjänsts redan då mest profilerade reporter och programledare vid mikrofonen.

Den första inspelningsapparaturen bestod av ett graververk med endast en tallrik och inbyggd förstärkare.¹¹ Skivorna bestod till en början av celluloid (ett slags plastmaterial), varpå utvecklingen ledde till lack på aluminiumstomme, de så kallade lackskivorna. Snart införskaffades en apparat med två skivtallrikar eftersom speltiden för lackskivorna endast låg på ett par minuter: graverbord med två eller fler tallrikar innebar att man kunde spela in längre tidsintervall utan avbrott. Grammofoninspelning på lackskivor var en metod som mest kom i fråga för reportage.¹² Lackskivorna slets emellertid ut fort och visade också i andra avseenden dålig hållbarhet (under krigsåren fick man i brist på aluminium använda glasskivor med lackbeläggning). Dessutom kunde exempelvis ett reportage som tagits upp på ett antal skivor mista en del av sitt innehåll eller bli obrukbart om en av skivorna fick skador eller råkade förstöras.

Den bästa metoden för bevaring var att spela in ljudet på vaxplatta, som genom en galvanisk process blev överförd till ett metalliskt negativ (en matrisplatta), som kunde användas vid mångfaldigad pressning av skivor i bland annat schellack – alltså samma teknik som användes vid framställningen av grammofonskivor.¹³ Radiotjänst gjorde dock i efterhand inte vaxinspelningar för kommersiella ändamål, utan endast för det egna arkivet. Det kunde gälla musikverk, i synnerhet svenska, som grammofonbolagen inte ansåg lönande att ta med i sin repertoar. Dessutom fanns nästan alla svenska fåglars låten på matriserade skivor i Radiotjänsts arkiv; för ljudeffekter av de mest skilda slag hade inte minst radioteatern användning.

Meningen var, att inspelningsapparaturen skulle göra det möjligt att i förväg på skivor ta upp program eller programinslag samt även spela in viktigare direktsända program. Skivor med programinspelningar blev därmed till hjälp i det dagliga arbetet, som tidigare hade varit tungrovt eftersom allt – undantaget inköpta skivor med musik på – måste ske i direktsändning. Inspelningsapparaturen tycks också ha startat en intensiv verksamhet för att anpassa den befintliga tekniken till programbolagets speciella behov och åtaganden.¹⁴

Inspelade program gick alltså att lagerhålla och finnas till hands vid behov: de fick ett *återbruksvärde*. Centralt i sammanhanget är att de, potentiellt sett, också kunde sparas och arkiveras för eftervärden.

Inspelningsresurserna var dock länge små – ännu 1935 sysselsatte inspelningsverksamheterna i Stockholm endast två personer.¹⁵ Året efter, 1936, påbörjades emellertid en både kvalitativ och kvantitativ utveckling inom inspelningsverksamheten då den första ljudbilen – även kallad radiobil – införskaffades, något som kom att påverka inte minst reportagegenren. De följande åren utökades fordonsparken till att 1944 omfatta fem bilar. Bilar med inspelningsutrustning gjorde det möjligt att skapa program på platser, exempelvis Norrlands fjällbygder, där sändarnätet var dåligt eller obefintligt, för uppspelning vid senare tillfälle. Dessa mödosamt tillkomna programpunkter förefaller ha ansetts speciellt unika ur ett nationellt folklivsperspektiv och därför också viktiga att arkivera.

År 1937 började de nya möjligheterna att spela in medelst ljudbilarna att användas i större skala. Exempelvis gjorde Knut Hagberg, Gustaf Näsström och Anders Österling var sin färd med inspelningsbilen genom landet, vilket resulterade i radioserien *Svenska lymnen och landskap*. Författaren Ludvig ”Lubbe” Nordström företog en resa i Norrland,

medan Sven Jerring reste runt med Radiotjänsts inspelningsbil i svenskbygderna i USA inför nästa års Delawarejubileum (i Delaware grundade svenskar 1638 kolonin Nya Sverige). Torsten Thurén skriver om det svensk-nationalistiska USA-reportaget: ”Detta var den största satsning svensk radio dittills hade gjort. Projektet byggde helt och hållet på möjligheten att spela in program. Några år tidigare hade det varit tekniskt omöjligt att genomföra.”¹⁶ Inget av detta var kontroversiellt, vilket dock ”Lubbe” Nordströms reportageresa 1938 *Med Ludvig Nordström på husesyn* kom att bli. Det var här han präglade begreppet ”Lort-Sverige”, vilket blev titeln på den bok han publicerade med material från sin reportageresa som underlag.

Mycket av ovan nämnda och andra reportage, som efter inspelning och redigering sändes i efterhand, finns bevarat i programarkivet och är exempel på att detta och andra arkiv ”inte bara [är] den historiska horisont inom vilken vetandet framträder, det är självt en historisk skapelse där historiskt skiftande tekniker tillåtit olika former av vetande att uppstå”.¹⁷ Wolfgang Ernst talar om att den vetandets ordning som arkivet inför inte bara är en depå för skriftliga (eller andra) meddelanden, ”den ställer också frågor, skapar kanoniska belägg och snedvrider betydelser. Som teknik definerar arkivet inte bara den bevarande anteckningens moment, utan också formen för det som alls kan arkiveras som händelse. Arkivordningar genererar olika typer av historieskrivning.”¹⁸

Applicerat på ovanstående reportage blir detta tydligt. Allt nytt vetande som de genererade möjliggjordes av ny inspelnings- och lagringsteknik. Det socialkritiska ”Lort-Sverige”-reportaget var exempelvis ett sällsynt undantag i dåtidens svenska radio, en anomaly bland ett massivt utbud av vänligt upplysande och stundom idealiserande folklivs-, stads-, landskaps- och industrireportage. Just ”Lort-Sverige”-reportaget kom dock att bli normerande och stå som modell för en förment värdefull form av journalistik, genom en samhällsutveckling som inneburit ett favoriserande både inom journalist-skrået och journalistikforskningen av en viss typ av ”undersökande” journalistik och ”samhälls”-reportage. Detta alltså trots att de traditionellt nationalistiska – och om man så vill hegemoniska – reportagen dominerade kraftigt både kvantitativt och popularitetsmässigt ända in på 1950-talet.¹⁹ Det inspelade och sparade ”Lort-Sverige”-reportaget kan med andra ord sägas ha bidragit till att olika yrkes- och forskningsgrupperingar med journalistisk anknytning ”skapat kanoniska belägg” och ”snedvridit betydelser”, för att tala med Ernst.²⁰

Det finns eljest få inspelningar och enbart korta avsnitt bevarade på arkivet från de första två åren med inspelningsapparatur, 1931-1933. Att en samling inspelningar överhuvudtaget har bevarats var, enligt Beskow Tainsh, främst en pionjärbedrift av förre tekniske chefen, Erik Mattsson, vilken började på Radiotjänst som telegrafverkets man redan vid radiostarten, för att se till den då relativt provisoriska apparaturen. Detta ledde till att han 1931 blev studiochef för att tillse att de tekniska möjligheterna i Radiotjänsts studiolokaler utnyttjades på bästa möjliga sätt. Mattsson övergick 1937 helt till Radiotjänst och blev 1939 chef för sammanslagna tekniska och ekonomiska avdelningen, med ansvar för bland annat arkivet för egna inspelningar.²¹ Därefter, 1949, blev han ekonomidirektör med ansvar för administrativa avdelningen och studioavdelningen. Sin sista befordran inom SR fick Mattsson 1952, då han utsågs till verkställande direktör för att handha ekonomiska och administrativa uppgifter åt radiochefen.²²

Det ska ha varit tack vare Mattssons framsynthet som Radiotjänst under resterande delen av 1930-talet kom att spara en stor samling inspelningar vid en tidpunkt, då intres-

set för ljudinspelningar i Sverige var svagt – radioprogrammen betraktades under de första åren som något flyktigt och dagsländeartat. Denna uppfattning föll tillbaka på att fonografen och grammofonen länge ansågs som underhållningsinstrument av lättaste slag, i klass med varieté och liknande nöjen. Man trodde, som en känd artist ombedd att medverka i program på 1930-talet uttryckte sig, ”ej så mycket på framtiden av den nya fonografen”.²³

Så småningom accepterades radion som kulturfaktor, samtidigt som intresset för ljudinspelningar och insikten om det historiska värdet av dessa ljuddokument vaknade. En samling inspelningar för programändamål byggdes upp vid Radiotjänst och som omfattade inte bara inspelningar av radiohistoriskt intresse utan även politiskt-historiskt material, samhälls- och kulturhistoriska inspelningar, musik, teater, författare läsande egna verk, folklöre, folkmusik med mera samt en stor samling röstprov även av bortgångna företrädare för svensk historia och kultur.

Graververkens (skivornas) storhetstid sträcker sig in på 1950-talet, det decennium som såg Magnetofonens, bandspelarens, definitiva genombrott.

En otymplig och osmidig föregångare till bandspelaren var den stålbandsmaskin som köptes 1933 och togs i bruk 1935. Denna maskin var stor och vägde 450 kilo. Man spelade in på några millimeter tunna stålband upprullade på stora järnspolar som var omkring 75 centimeter i diameter.²⁴ Ett stålband var 3 km långt och vägde 15 kilo. På dem kunde man spela in upp till 30 minuter. De kunde avmagnetiseras när man inte längre behövde inspelningen och användas för nya inspelningar. Man visste här ännu inte hur många tiotal år ett inspelat stålband kunde sparas utan att kvaliteten på inspelningen förändrades. En stålbandsinspelning var definitiv i den meningen att inga klippningar kunde göras på bandet varför denna inspelningsmetod huvudsakligen kom till användning för upptagning av konserter, teaterföreställningar, föredrag, operaakter ”och andra helsaker”, som Jerring uttrycker det.²⁵

Magnetofonerna var en uppfinning med in- och avspelningsfunktion från tyska AEG. En modell speciellt tillpassad radio, K4, kom 1938 och inköptes samma år av Radiotjänst. Till skillnad från stålbanden kunde magnetofonbanden klippas och klistras ihop efter behov. Denna form av inspelning var alltså mer hanterlig och lämpade sig så småningom också för reportagebruk, när de första, tyngre apparaterna ersattes av lättare sådana och blev transportabla på ett helt annat sätt. Inledningsvis bestod banden av ett pappersband med ett påklistrat lager av järnoxid, som magnetiserades. Detta var inte ett särskilt tillförlitligt sätt att spela in eller spara ljud på. Under kriget kom det nya metallbelagda acetatband (dvs. med plastbas). Thor Ormestad berättar i en artikel om den norska radions (NRK) inspelningshistoria om hur NRK, som i juni 1939 inhandlade en K4, efter frigöringen från Nazi-tyskland 1945 fick kontakt med Radiotjänst i Stockholm som kände till de tekniska framstegen på ljudbandsområdet och hade byggt om ett par K4-spelare.²⁶

Bristen på band i Europa under och efter kriget var emellertid stor och när tillverkning väl kom igång i större skala var banden fortfarande dyra, varför man blev tvungna att hela tiden återanvända dem. Ville man av någon anledning spara något, kopierade man över det på lackskivor, vilket var en både dyrbar och komplicerad procedur, något som satte begränsningar för vad som kunde sparas av programmen (exempelvis av inspelad musik). Ormestad beskriver en liknande utveckling på NRK, där inspelning på band blev allt vanligare efter krigsslutet 1945 för att helt ta över kring 1955: ”Med ökande bruk av båndspillere i NRK var det om å gjøre å skaffe bånd, og når lageret av ubrukte

bånd var slutt gikk man i arkivet og kasserte programinnspillinger for å frigjøre bånd. Økonomisk og praktisk var det en god løsning å bruke båndene om igjen, men senere angret man på at mange interessante programmer gikk tapt for ettertiden.”²⁷ Troligvis var återanvändningen av band större på NRK än på Radiotjänst, beroende på de knappa resurserna i det krigshärjade Norge efter kriget då stora medel måste avsättas för återuppbyggnaden av landet.

Först i och med att bandspelare och band blev billigare och tillgången blev större, kunde man arkivera inspelningar i större skala på Radiotjänst, men då uppstod ett annat problem: utrymmet. Banden tog plats och utrymmet för arkivet var begränsat. Även detta bidrog till en restriktiv arkiveringspraxis där det som ansågs vara särskilt viktigt prioriterades. För verksamhetsåret 1953/54 – då det ännu bara fanns en radiokanal – anges att en tredjedel eller 33,6 procent av riksprogramtiden spelades in, varav 80 procent på magnetofonband.²⁸ Frågan är hur mycket av detta som fanns bevarat ett år senare, och hur mycket som hade avmagnetiserats.

Efter kriget kom också en nygammal typ av inspelningsapparat, bestående av ståltråd – redan 1898 hade dansken Valdemar Poulsen lagat en apparat för magnetisk inspelning av telegrafsignaler på en ståltråd, något han förevisade på världsutställningen i Paris 1900 och som andra försökte vidareutveckla under 1920- och 1930-talen. I USA blev inspelning på tråd aktuell igen under 1940-talet, nu med en koppartråd belagd med nickel och kobolt som magnetiskt material. Apparaten kallades Magnecord och var i produktion till dess bandspelarna kom ut på marknaden i USA kring 1950, “så da en programsekretær og en tekniker fra NRK i 1947 skulle lage reportasjer fra USA, måtte de spille inn programmene på Magnecord”, skriver Ormestad och fortsätter: “Da det ikke fantes muligheter for avspilling av trådspolene i Norge, måtte man ta med to opptakere fra USA. Lydkvaliteten var meget god, men da tråden ikke kunne redigeres tapte den i konkurransen med båndene.”²⁹

Även i Sverige förekom inspelningar på tråd men dess kvalitet tycks ha varit omtvistad, vilket framkommer av en protokollhandling från 1948.³⁰ Allt tyder på att tråd blev en inspelningsteknisk parantes på Radiotjänst.

Från 1930-talet och fram till början av 1950-talet gjordes inspelningarna som nämnts huvudsakligen på lackskivor, varefter man från 1953/54 i större utsträckning började använda magnetofonband.³¹ I Radiotjänsts årsredogörelser kan man följa tillväxten av arkivets samlingar från 22 lackskivor 1931 till c:a 10.000 nr i mitten av 1950-talet (över 80.000 lackskivor, 78v med c:a 2-3 min. speltid per skiva).³² Dessa skivor förvarades som en särskild B-grupp tillsammans med de kommersiella skivorna på grammofonarkivet, vilket först sorterades under ekonomi- och studioavdelningen. Under årens lopp samlades således en stor arkivmassa, som under en följd av år – 1953 tillsattes en arkivnämnd – genomgicks av ansvariga inom företaget.

För att bevara inspelningar av ”synnerlig vikt” på ett beständigare material åt eftervärlden överfördes redan under 1940- och 1950-talen ett antal inspelningar till kopparmatriser. Detta beroende på att tekniske chefen Johan von Utfall i en längre artikel i programtidningen *Röster i Radio* 1944 framhållit att den enda säkra metoden att för framtiden bevara de historiska ljuddokumenten var matrisering.³³ Denna matrisering återupptogs senare och under perioden 1966-1978 överfördes 800 inspelningar till nickelmatiser (mikrograving). Dessa matriser förvarades av säkerhetsskäl åtminstone så sent som 1978 i särskilt åt SR upplåtet utrymme på Riksarkivet.

I slutet av 1950-talet anvisades medel till arkivets uppordnande: skivor och band sammanfördes, en innehållsmässig genomgång påbörjades och konserveringsarbete igångsattes i oktober 1959 med en plan för att rädda radioarkivets äldre material genom överspelning till band på polyesterbas (7 ½ tum): 1930-talsbeståndet av lackskivor var på grund av lackens uttorkning i omedelbart behov av konservering och material från krigsåren 1941-45 bestod till övervägande del av glasskivor, som lidit svåra skador, då lacken spruckit och lossnat från sitt underlag.³⁴ Under perioden 1 oktober 1959 – 1 juli 1973 kom på tekniska avdelningens arkivkopiering hela det äldre lackskivebeståndet samt de äldre acetatbasbanden att överföras till nya band på polyesterbas: sammanlagt 21.647 inspelningar omfattande en programtid av 653.153 minuter (c:a 10.000 timmar) räddades över till nya band. Senare under 1970-talet skedde också en konservering av de c:a 300 äldre stålband som fanns bevarade från perioden 1936-1939.

Dock tycks även personliga initiativ med inslag av civil olydnad ha bidragit till programinspelningarnas bevarande. Göran Elgemyr berättar om följande episod:

Under 1950-talet började lackskivorna överföras till tape. Kvar blev i slutet av 1950-talet ett antal lackskivor som innehöll program som inte ansågs så viktiga att de borde sparas för framtiden. Från radioledningen kom ett påbud att samlingen skulle gå till förgängligheten. En huggkubbe och en yxa inköptes för att krossa dem, så att de inte kom på drift. Lackskivorna förvarades i en källarlocal under restauranten Ambassadör på Kungsgatan. De som fick det mindre ärofyllda uppdraget var ljudradioteknikern Hans Sjöström och Åke Blomström, som arbetade på arkivet. Ansvar för aktionen hade Bengt Kyhlberg, chef för Grammofonarkivet. Dessa tre herrar insåg emellertid det diskutabla i beslutet och lät bara yxan krossa ett mindre antal. De insåg det framtida värdet. När detta uppdragades fick deras obstruktion disciplinära följder. Men, och det var det viktiga, samlingen sparades och fördes över till tape på 1980-talet.³⁵

Att skivorna förvarades under en restaurant på Kungsgatan berodde på närheten till Radiotjänsts dåvarande huvudlokaler, som mellan 1928 och 1961 låg på Kungsgatan 8.

Inflyttningen i nya lokaler i Radiohuset kring 1961 och personalförstärkning möjliggjorde en ändamålsenlig uppställning av materialet, utarbetande av kataloger över samlingarna etc.³⁶ Under perioden 1961-1973 ingick arkivet (då kallat inspelningsarkivet) som en enhet i biblioteks- och arkivavdelningen. I samband med översynsutredningen överfördes arkivet den 1 juli 1973 till ljudradion och kom under benämningen radioarkivet, underställt programdirektören för ljudradio. Den 1 februari 1978 omfattade arkivet 68.558 nr utgörande 83.148 band samt c:a 3000 matriser.

2. Programpolitiken

Först som sist är radions programarkiv en del av den etablering av ett medialt kulturarv som Pelle Snickars behandlat i en rad texter. Snickars menar att etableringen av ett medialt arkivarv i Sverige varit en långdragen process: ”Även om fotografier och filmer, musik- och ljudupptagningar under 1900-talet tillskrivits ett dokumentärt värde, har de framför allt associerats med kommersiell lågkultur. Endast undantagsvis har medier förknippats med en betydande avsändare som legitimerat dem som kulturarv och därmed garanterat en hyllplats i arkiven.”³⁷ Snickars fokuserar framför allt på visuella medier och i mindre grad

på det tidiga radiomediet. Min poäng är, att Radiotjänst till skillnad från foto-, film- och grammofonindustrin redan från början var inriktad mot högkulturen och ett akademiskt förhållningssätt till den folkliga kulturen, även om det alltså fanns de som betraktade radion med dess masspublik som ytterligare en efemär och nivellerande nöjesmaskin.

Med Sune Tjernström kan hävdas, att radiomediet "kom att inlemmas i samhällsfären snarare än i mediasfären (dit redan privat utgivning av tidningar, tidskrifter och böcker, teater m.m. kunde räknas)".³⁸ Enligt Tjernström var detta ett avgörande vägval för den allmännyttiga rundradioverksamheten ("public service") – den blev inlemmad i den offentliga sektorn, vilket hade betydelse för programverksamhetens inriktning. Genom ägande och huvudmannaskap kom Radiotjänst som bolag att vara kopplad till tre sfärer som påverkade bolagets uppbyggnad: staten, radioindustrin och pressen (som stod för och reglerade radions nyhetstjänst för att inte drabbas av konkurrensnackdelar gentemot det snabba radiomediet). Av dessa tycks industrin haft minst inflytande, medan tidningssfären bidrog till att skapa en struktur som liknade andra medieföretag. Störst roll spelade enligt Tjernström den statliga sfären – bolaget Radiotjänst blev "ett ämbetsverk, låt vara med en rad särdrag jämfört med statliga myndigheter".³⁹

Det medierade kulturarvet kan i arkivhänseende primärt diskuteras från två olika perspektiv, menar Snickars: "Å ena sidan inbegriper det alla mediala inslag, program och objekt som sparats med utgångspunkt i innehållsliga kriterier [...]. Å andra sidan omfattar det mediala kulturarvet även frågeställningar kring hur moderna medier använts för att dokumentera och arkivera, förteckna och katalogisera det som kommit att betecknas som 'svenskt kulturarv'".⁴⁰ Vad som ska erkännas värde som historiskt och framtida kulturarv för att sedan bevaras sker alltid i någons eller någon grupps intresse. Stefan Bohman lyfter fram tre faktorer som samverkar för vad som definieras som kulturarv och hur det kodas: tid, ideologi och makt.⁴¹

Överfört på SR innebär det att bolaget länge – på gott och ont – styrdes av en borgerlig, konservativ ideologi som särskilt omhuldade det som ansågs vara konstnärligt högtstående (uttryck som gärna kunde vara radikala i estetisk bemärkelse) samt det som var av vikt för bevarandet av en gemensam nationell historia, kultur och identitet i ett modernt tidevarv. Här var Radiotjänst inte unikt, eftersom detta präglade många andra till statsmakten uppknutna kulturproducerande institutioner fram till 1950-talet.

Ett konkret exempel på hur dåvarande programpolitik styrde programproduktionen utgörs av ungdomsprogrammen. Ända fram till 1960-talet tilldelades Radiotjänst/SR en socialpolitisk roll och funktion i det svenska samhällets övergripande strävan att organisera ungdomens fritid. Som självständig kategori med egna intressen och behov var dock ungdom länge satt på undantag i det paternalistiska Radiotjänst, visar Michael Forsman (2000) i sin studie av ungdomsprogram i radio och TV 1925-1993. Under den första perioden i Forsmans kronologiska genomgång av radioutbudet, 1925-1943, "den del av enkanalsperioden som brukar förknippas med ett paternalistiskt radiotilltal med räckvidd mellan folkrörelser och högborgerlighet", är exempelvis "programmen för ungdom få medan programmen om ungdom är lättare att spåra [Forsmans kursiv]".⁴²

Forsmans studie ger pregnanta exempel på hur dåvarande Radiotjänsts socialpolitiska roll i det svenska samhället gav utslag både i vilken typ av ungdomsprogram som producerades och inom vilka redaktioner olika programkategorier kunde placeras, något som i slutändan påverkar forskarens val av metod i sökandet efter program att studera. Forsman skriver:

Att jag inte har genomfört någon statistisk bearbetning av ett representativt urval av programutbudet för ungdom över tid beror både på ett personligt vägval och på att materialtillgången är högst varierande. Till exempel finns det gott om sparade manus från den tidiga radion men bara ett fåtal och slumpvis räddade program, fram till 1978. På TV-sidan är programbeståndet ännu glesare fram till 1978.⁴³

Forsman menar trots detta att det antal arkiverade program han stiftat närmare bekantskap med blivit ”ganska ansenligt”. Sett över tid – flera decennier – kan man alltså som forskare ändå få ihop ganska mycket programmaterial eftersom flera tusen timmar radioprogram sänts varje år; vid ingången till 1930-talet var man uppe i cirka 3.000 timmar/år och 1960 närmare 8.000.

3. Ekonomin

Beträffande de svåra problemen rörande vad man skulle bevara av programverksamheten för eftervärlden måste man vid Radiotjänst/SR liksom vid övriga radioföretag ta hänsyn till ekonomiska realiteter. Ekonomiska resurser till att bevara allt fanns inte, varför det fortlöpande togs beslut om urval för framtida arkivering, bland annat genom att för återanvändning avmagnetisera visst inspelat material men inte annat. Så sent som budgetåret 1976/77 arkiverades vid SR endast 12,7 procent av all sändning. Enligt dåvarande ’Bestämmelser angående behandling av radioinspelningar’ skulle redaktionerna snarast efter det att en inspelning sänts i program besluta om inspelningen skulle föreslås till arkivering i radioarkivet eller kunde kasseras. Inspelningar som man inte omgående kunde fatta beslut om genomgicks månatligen av redaktionerna. Inspelningarna fick förvaras på ljudradioteknikens programförråd högst ett år, räknat från inspelningsdatum (för repriserna och ej sända inspelningar fanns möjlighet till förlängd förvaring i programförrådet under högst ett år). Om inget besked om arkivering eller kassering – eller eventuellt förlängd förvaring – inkommit till programförrådet före respektive förvaringstids utgång, kasserades inspelningen.⁴⁴ Enligt ovan nämnda bestämmelser skulle det på redaktionerna finnas särskilda bandansvariga med uppgift att bevaka att förslag till arkivering av inspelningar upprättades. Inspelningsprotokollen skulle därvid förses med motivering för arkiveringen samt undertecknas av producent och redaktionschef.

Den tidiga inspelningstekniken var både dyr och primitiv, vilket satte begränsningar för vilka inspelningsapparater man hade råd att införskaffa, samt för hur mycket som kunde spelas in och sedan också bevaras. Den korta speltiden på skivorna gjorde det kostsamt att spela in eftersom flera skivor måste användas för längre inspelningar, varför den ekonomiska faktorn bakom beslut att spela in vissa program måste beaktas. Användningen av graverbord under 1930-talet avspeglades i antalet förbrukade inspelningsskivor (sändningstiden förändrades inte nämnvärt under samma period). År 1938 exempelvis, användes drygt trettio skivor per arbetsdag, eller 8.100 stycken under hela budgetåret, att jämföra med 300 stycken 1933 och 4.000 stycken 1936. Carin Åberg nämner att det samma år, 1938, sammanlagt spelades egeninspelade skivor under en total programtid av 98 timmar och 14 minuter, det vill säga cirka 2.300 stycken, vilket kan jämföras med att stålband användes 97 timmar och 30 minuter.⁴⁵ Av skivorna spelades 37 procent in i ljudbilarna.

Ekonomin satte också ramar för hur många som kunde anställas inom företaget och hur många av dessa som kunde arbeta med att spela in och sköta lagerhållningen av program. År 1943 gick den ett år tidigare avgångne radiochefen Carl Anders Dympling till skarp attack mot regering och riksdag beträffande radions ekonomi och det faktum att statsmakten lagt beslag på stora delar av licensintäkterna. Radion hade, ansåg Dympling, ”blivit behandlad ungefär som ett hälsovådligt njutningsmedel: liksom spriten och tobaken har också radion fått spela rollen av en rikt givande skattekälla!”⁴⁶ Dympling var också upprörd över att radion i Sverige, till skillnad från många andra länder, fortfarande inte hade ett eget hus. Radiotjänst fick alltså arbeta med mycket knappa ekonomiska resurser och hölls, som Elgemyr visat, i ”strama tyglar”.

Ett eget radiohus skulle ha gett bättre utrustning och större lokaler, men ett skäl till att något radiohus inte uppfördes kan vara den pressade ekonomiska situation som rådde under början av 1930-talet, då även Radiotjänst berördes av den frisinnade (marknadsliberala) regeringens åtstramningar.⁴⁷ Så sent som 1952 hade Radiotjänst inrett en teknisk avdelning med inspelningsstudior och grammofonarkiv i en matsalsflygel på en tomt vid Valhallavägen på Svea artilleriregementes område.⁴⁸ Det är en smula ironiskt att radioupptagningen från det ceremoniella första spadtaget på radiohuset 1958 av Sven Jerring och Erik Mattsson är kasserad, med tanke både på Mattssons insats för tidiga inspelningars bevarande och på de lagerutrymmen som strax skulle stå klara.⁴⁹ Kanske kasserades inspelningen av ekonomiska orsaker, för att bandet skulle kunna återanvändas vid annat tillfälle.

4. Förhärskande smakhierarkier

Från begynnelsen kom svensk radio att omhulda det som vanligtvis brukar benämnas finkultur, såsom radioteater, uppläsningar av etablerade författare samt klassisk musik. Här fanns förvisso också en ambition att skildra och förmedla den mer folkliga allmogekulturen, vilket kan se som ett sökande efter det genuint nationella. Enligt Carin Åberg tycks det ha dröjt nästan tio år, alltså till ingången av 1940-talet, innan Radiotjänst började använda graververken mer systematiskt i programproduktionen, exempelvis för inspelning av intervjuer, föreläsningar eller musik: ”Däremot verkar användning av reproduktionsteknik för mer konstnärligt eller dokumentärt syfte ha varit omedelbart acceptabelt, speciellt om det förknippades med utveckling av mer radiofoniska uttrycksformer.”⁵⁰ Här måste vi fråga oss varför det var ”omedelbart acceptabelt” att ta i bruk inspelningstekniken till mer konstnärliga eller dokumentära programområden och inte andra. Bland de faktorer som kan ha påverkat denna normativa hållning gentemot olika programtyper finns både programpolitiken och kultursociologiskt betingade smakhierarkier, där det som ansågs konstnärligt favoriserades.

Genom att man från och med 1931 förfogade över egna arkivmöjligheter kom Radiotjänst inte bara att bli en kulturproducent och kulturförmedlare genom egenskapade program och överföringar från andra kulturscener såsom teater, opera och konserthus, utan också att i högre grad bli en kulturarvsinstitution. Enligt Stefan Bohman är kulturarv “det kulturuttryck som speciellt pekats ut och som ofta får en institutionell vård, där de konserveras och bevaras för forskning, där de visas upp och förmedlas på skilda sätt”, varvid “[d]essa institutioners personal blir en maktgrupp för tolkningsföreträdare av kulturarv”.⁵¹ På Radiotjänst innehade akademiker denna maktposition: av de 155

personer som var anställda 1945 bestod den programproducerande personalen av ett 30-tal medarbetare, av vilka tre fjärdedelar var akademiker – i den resterande fjärdelen hade nästan alla musikalisk bakgrund, beroende på den starka övervikten av “seriös” musik i programtablån.⁵²

Det faktum att så många av Radiotjänsts programmedarbetare inte bara var högtbildade utan dessutom var det inom det som ansågs vara kulturellt högtstående områden, reser frågor om relationen mellan struktur och aktör i den organisations- och produktionsmiljö som var Radiotjänsts: aktörernas handlingar måste förstås i ljuset av institutionella betingelser, den organisation eller sociala gemenskap som aktörerna är en del av.⁵³ Man kan här utgå från att programmedarbetarna (aktörer) hade en viss självförståelse och bar med sig vissa kunskaper, kulturella resurser, värderingar och intentioner in i Radiotjänst som de huvudsakligen hade förvärvat i högre utbildning med estetisk-humanistisk inriktning eller i andra kulturproducerande miljöer och institutioner. På Radiotjänst befann de sig i en kulturell miljö, i ett socialt fält som gav ett visst, mer eller mindre begränsat utrymme för vissa valmöjligheter och ett visst kreativt och självständigt handlande inom ramen för Radiotjänsts kulturpolitiska riktlinjer och organisationsstruktur – och vidare inom ramen för Radiotjänsts kultur- och programpolitiska uppdrag och plats i en övergripande samhällsstruktur.

Programmedarbetarnas (aktörer) direktiv och handlingsutrymme kom exempelvis att förändras ganska radikalt under det programpolitiska skifte som skedde på Radiotjänst (struktur) under perioden 1947-1952 och som innebar att publiksmaken fick större styrkraft på bekostnad av det folkfostrande inslaget.⁵⁴ Detta kom bland annat till uttryck i att ett mer populärt och lättillgängligt programmaterial under 1947 började tränga undan den klassiska musiken på de publikmässigt bästa sändningstiderna om kvällen, och i att man 1948 lade ner den manligt och militärt orienterade morgongymnastik som sänts sedan 1929 för att istället helt satsa på den kvinnogymnastik som införts parallellt 1945.⁵⁵ Dessutom slog det socialkritiska reportaget igenom på bred front vid ingången till 1950-talet. Frågan blir vad som i den nya programgiven ansågs värt att lagra i arkivet.

Smakhierarkier och möjligheter att både göra och verkställa kulturella distinktioner torde också ha inverkat på vad som sparades eller ej av befintliga program.⁵⁶ I sin bok om program för barn i Sveriges radio och television 1925-1999 konstaterar Ingegerd Rydin, att det endast finns en mycket liten andel program bevarade från pionjärtiden: ”Vi vet inte heller varför just dessa program bevarats, medan andra försvunnit. Det kan finnas en systematisk urgallring som det saknas kunskap om.”⁵⁷ I en närbesläktad doktorsavhandling om pedagogik och retorik i skolradions hälsoprogram 1930-1959 fann Titti Forsslund att endast ett fåtal program finns bevarade på band av sammanlagt drygt 100 radioprogram inom ämnesområdet under 1930-1950-talen. Det som fanns sparade var främst ”påkostade dramatiseringar och olika program i det kontroversiella ämnet sexualkunskap”.⁵⁸ Att kulturella produkter för barn värderas lägre än de för vuxna är väl känt så Rydins studie kan ses som en bekräftelse på detta. Så kan också vara fallet med programmen i Forsslunds studie, trots att hälsa och skola är myndighetsmässiga honnörsområden. Här tycks det estetiskt avancerade (”påkostade dramatiseringar”) och kontroversiella (”sexualkunskap”) ha bogat för arkivvärde.

Tillsammans med programpolitiken är således smakhierarkier viktiga att känna till eftersom de ger utslag i såväl produktion som lagring av vissa typer av program på bekostnad av andra.

5. Evenemangshändelser

Redan tidigt fanns inom halvstatliga "ämbetsverket" Radiotjänst en klar medvetenhet om det nationella uppdraget och det egna mediets betydelse för bevarandet av det legitima, nationella kulturarvet.⁵⁹ Detta kom att påverka vilket programstoff som prioriterades (inom exempelvis reportagegenren) och i förlängningen bevarades i det egna arkivet. En programkategori som tidigt kom att omhuldas inom Radiotjänst var stora, nationellt sammanbindande evenemangshändelser, såsom kungabröllop, jubiléer, invigningar av utställningar och museer etc.⁶⁰ Från 1930-talet finns sålunda ett stort antal nationella tilldragelser arkiverade. Bland annat finns samtliga program bevarade från prinsessan Ingrid och kronprins Fredriks bröllop 1935, liksom från kung Gustav V:s 80-årsdag 1938 (5 tim. programtid alltifrån hyllningarna på Lejonbacken kl. 00 med "Vi vill se vår kung..." och morgonbönen i Storkyrkan till medborgaruppvakningarna i Rikssalen, Stadshuset och Stadion samt den militära högtidligheten på Ladugårdsgårde).⁶¹

Även idrotten gav rika möjligheter till klassöverbryggande, nationell gemenskap. Garry Whannel har visat hur BBC redan i radions barndom ansåg vissa sportevenemang med nationell och historisk tyngd vara viktigare att bevaka än andra, såsom den kulturellt anrika roddtävlingen mellan Oxford och Cambridge och den engelska cupfinalen i fotboll, beroende på det monumentala publikintresset och den kulturella prestige i England som fotbollens hemort.⁶² Andra och mer kulturellt lågtstående idrotter, som hundkapplopp, var inte av intresse för BBC. De traditioner som skapades inom BBC att bevaka vissa idrotter och inte andra betingar i sin tur vad som kan finnas bevarat i programarkivet.

I Sverige har exempelvis det sedan 1922 förekommande Vasaloppet, med sina historiska och kulturella betydelser (kung Gustaf Wasa och bildandet av nationalstaten 1522, det traditionsbemängda folklivet i Dalarna) sänts i radio varje år det har arrangerats sedan radiostarten 1925. Radiotjänst har också gett ut en CD med referat från Vasaloppet genom åren, vilket man även gjort med kungliga intervjuer. Under de första decennierna (dvs. efter inspelningsapparaturens ankomst 1931) sparades inte alltid hela utsändningarna från Vasaloppet, men delar av många av dem finns bevarade.

Att spara inspelningar från prestigefulla nationella idrottshändelser kan vara av speciellt vikt eftersom de kan användas för att spelas upp inför landskamper och nya, stora turneringar av typen EM, VM och OS – allt för att ladda de nationella känslaggagaten med mer eller mindre nostalgifyllda inspelningar från bitterljuva motgångar vi inte vill återuppleva eller av framgångar vi mycket gärna vill vara med om en gång till. Ett exempel är Jerrings Berlin-referat 1936, ett annat Lennart Hylands berömda radioreferat från ishockey-VM 1962, "Den gliiider iin i mål!!" (och som senare sattes samman med stumma filmbilder av händelserna).

Sparade program från äldre tider kan alltså brukas för att styrka minnet av den kulturella, sociala och politiska historien ur inte minst ett nationalistiskt perspektiv, för att befrämja vissa nationella narrativer eller diskurser (på bekostnad av andra). Arkiverade referat från idrottstävlingar men även från exempelvis kungliga bröllop och dop får därmed identitetspolitiska funktioner.

Vad gäller sporten så var det emellertid inte allt av nationell idrott som gick att spela in och spara även om man på Radiotjänst så önskade. Det kom an på avtal med styrande idrottsförbund. Exempelvis slöts först 1937 ett avtal med Svenska Fotbollförbundet gällande rätten att – till en början under år 1938 – utsända ett antal fotbollslandskamper.⁶³

Direktbevakning av allsvenska fotbollsmatcher kom inte på tal förrän tillkomsten av programpunkten *Sportextra* 1961, eftersom Fotbollförbundet var rädd för att människor runt om i landet annars skulle stanna hemma och lyssna på detta istället för att själva gå och se på de matcher som under helgerna spelades runt om i landet i de olika divisionerna – samma rädsla för publikbortfall som motiverade Fotbollförbundet att länge också motsätta sig direktsändningar av landskamper. Av fotbollslandskamper finns därmed inte mycket sparat före VM i Sverige 1958, och ännu mindre av allsvensk fotboll före 1961.

6. Personlig status

Vissa medarbetare var – eller ansågs vara – viktigare än andra. Mångåriga radio- och TV-mannen Lars-Gunnar Björklund, som redan 1954 blev en av ungdomarna i programmet *Tji och tre* och strax därefter, 1958, anställdes som reporter i samband med VM i fotboll, skriver i sina memoarer om Sven Jerring:

Sven var på något sätt riksrösten som skulle framträda vid kungabröllop, kungabegravningar och alla andra speciellt högtidliga tillfällen. Hans röst var som gjord för diskreta högtidstal utan övertoner. [...] Radions arkiv har lyckligtvis bevarat nästan allt som Sven Jerring har gjort, trots att det en tid fanns några klåfingriga figurer på arkivet som avmagnetiserade en lång rad mycket värdefulla band. Men Jerring klarade sig undan, och därför kan vi fortfarande njuta av exempelvis hans Berlinreferat.⁶⁴

Jerring var alltså från starten 1925 och ändå in på 1950-talet den mest kända och auktoritativa rösten på SR. Det var han som gjorde de nationellt och internationellt mest prestigefulla reportagen och det var han som var den ledande sportkommentatorn fram till 1949, då Lennart Hyland började bjuda honom konkurrens om denna position i samband med ishockey-VM i Sverige. Som Björklund framhåller har SR alltså sett det som värdefullt att bevara mycket av Jerrings inspelningar, dock inte allt: Björklund blir något missvisande när han skriver att ”nästan allt” av Jerring har sparats, eftersom det i själva verket ofta handlar om brottstycken.

Av det legendariska referatet från Sveriges förlustmatch i fotboll mot Japan vid Berlin-OS 1936 finns exempelvis bara drygt 7 minuter sparade. Det är på den sparade biten vi kan höra Jerring uttala sin berömda besvärjelser mot horder av ansiktslösa japaner: ”Och så japaner igen – japaner, japaner. [...] Japaner, japaner, försvarande japaner, från sig vilt slående japaner, och lika vilt angripande svenskar. Japaner som hoppar, japaner som kastar sig, japaner som fläker sig, japaner som gör *allt* för att bärga segern.”⁶⁵ Varför man valt att spara just denna bit – och andra bitar av Jerrings olika inspelningar – är svårt att säga, men här sammansmälter betydelsen av en nationellt betydelsefull idrottshändelse i en internationell prestigekontext med Jerrings *espri* och idiom i skildringen av de synnerligen spännande slutminuterna, då Japan gör 3-2 och Sverige förgäves jagar en kvittering. Den sammanlagda kulturella tyngden av dessa faktorer torde ha betingat avgörelsen att i alla fall spara en bit av detta referat.

Personlig status kan också vidhäfta de som medverkar i olika program – program som i sig har en speciell status. Ett exempel på det är litteraturprogram som *Dagens dikt*. Genom den höga status som denna genre hade – kända författare som läste egna alster – finns det sannolikt mycket bevarat i programarkivet. Sveriges Radio har också gett ut

kassetter och CD-skivor med dessa inspelningar, exempelvis Karin Boye. Här kan man också se vilka estetiska konsekvenser inspelningstekniken kom att få. I sin undersökning av *Dagens dikt* 1955-1989 skriver Lars Hänström om hur under 1960-talet radions inspelningstekniker och öppenhet för experiment ”stimulerade framväxten av nya lyriska genrer, med konsekvenser även för den tryckta lyrikens utformning”, samtidigt som poeter bidrog i utvecklandet av nya, mer radiomässiga framställningsformer.⁶⁶ Redan från starten 1937 sändes *Dagens dikt* i efterhand, alltså i inspelad form. Inte alltid, dock. Under de hårt censurerade krigsåren erbjöd uppläsning av dikter med vissa teman och symboler en av få möjligheter att ge ett mera känslomässigt uttryck för de reaktioner, som nyheterna utifrån framkallade. Vid sådana tillfällen hände det att dikten lästes direkt utan föregående inspelning. Man torde kunna utgå från att även dessa direktuppläsningar spelades in. Samtidigt höll man sig med ett lager av äldre inspelningar som vid behov kunde sättas in.⁶⁷

7. Könsfördelningen bland programmedarbetarna

Vilka program som skulle spelas in och arkiveras beslutades ytterst av människor i chefsställningar, varför den könsmässiga sammansättningen av ledningsstrukturen och företagets organisation måste beaktas i sammanhanget, liksom chefer och medarbetare i programproduktionen under olika perioder. Eftersom Radiotjänst länge var en manlig bastion innebar det att manliga perspektiv och intressen blev förhärskande, om än inte allenarådande eftersom det var många intressegrupper utanför företaget som utövade påtryckningar på verksamheten.

Hur såg då den könsmässiga sammansättningen ut de första decennierna? Det var män som intog ledningsfunktionerna och det var i huvudsak män som gjorde program. Radiotjänsts första tjänstemannastab på sju personer bestod av bara män. Av de 30-tal personer som ingick i Radiotjänsts organisation 1934 var elva stycken ”kvinnlige biträden”.⁶⁸ Det tog lång tid innan kvinnor gavs plats, både i programarbetet och i chefsställningar. Exempelvis dröjde det ända till 1944 innan de första kvinnliga hallåttjänstemännen anställdes (i vardagstal sa man ”Hallåorna”). Då hade de kvinnliga medarbetarna året innan – 1943 – bildat en egen förening, ’Radiotjänsts kvinnliga tjänstemannaklubb’, med uppgift att ”tillvara medlemmarnas intressen i såväl enskilda som anställnings-, tjänste-, löne- och pensionsfrågor”.⁶⁹

Att kvinnliga medarbetare och programledare länge var sällsynta, samtidigt som oförargliga ”sagotanter” tidigt fick plats i barnprogrammen, byggde i grund och botten på den ”two spheres ideology” som James Curran talar om i sin bok om medier och makt, en ideologi där kvinnor enligt den borgerliga familjepolitiken ansågs bäst lämpade att sköta hem och barn.⁷⁰ Kvinnor var länge eftersatta även bland de som producerade program i skolradion. Anne-Li Lindgren har visat att kvinnoandelen 1929 var 7 procent, för att sedan bli ännu mindre till dess den 1942 var uppe på fortfarande blygsamma 11 procent.⁷¹

Först år 1953 fick radion sin första kvinnliga redaktionschef, Barbro Svinhufvud, som fick ta hand om barnprogrammen efter att i praktiken ha ansvarat för dessa sedan 1940-talet.⁷²

Det var alltså ett manligt intresse som på olika sätt blev dominerande och i hög grad kom att påverka vilka program som producerades och i förlängningen också vilka program som ansågs viktiga att spara.

Sammanfattning

Det som finns lagrat i radions programarkiv betingas först och främst av befintlig inspelningsteknik, vilken fanns att tillgå först 1931, sex år efter radiostarten 1925. Exakt vilken typ av inspelningsapparat som köptes in, samt i vilka kvantiteter, bestäms av ekonomin, dvs. av de finansiella förutsättningarna. Beslutsaspekter rörande produktion, inspelning och lagring av radioprogram kan vidare betraktas både ur ett programpolitiskt, kulturpolitiskt och kultursociologiskt perspektiv, eftersom besluten om vad som skulle sparas eller kasseras av befintliga inspelningar styrdes av vissa tidsbestämda och klassmässiga kulturella värderingar och föreställningar som var förhärskande på Radiotjänst, i egenskap av allmännyttigt monopolföretag med starka band till statsmakten och med tanke på den höga andelen akademiskt utbildade inom främst humaniora.

De värderingsstrukturer som detta skapade kom att sätta sina spår i inspelningsarkivet till dess 'Arkivet för ljud och bild' inrättades 1979. Med tillkomsten av ALB blev det leveransplikt av allt audiovisuellt material som spreds och visades offentligt i Sverige. Före 1979 vilade alltså besluten att spara eller kassera inspelningar fortfarande på vissa subjektiva eller normativa värderingar inom Radiotjänst/SR, på dess redaktioner och bland företagets medarbetare.

Inom Radiotjänst/SR kom vissa reportrar och programledare att få högre status än andra. Detta gällde även personer utifrån som medverkade i programmen, exempelvis författare. Denna personliga status kan ha bidragit till att deras program sparats.

Vad som lagrats av program måste slutligen också ses i relation till könsmässiga strukturer bland programmedarbetarna. Längre var programverksamheten helt dominerad av män både kvantitativt och beslutsmässigt. När en kvinnlig chef väl släpptes fram var det inom ett område som ansågs ha kvinnlig anknytning och som hade förhållandevis låg status, barnprogram.

Noter

1. Fallenius 1998, s. 23, 95.
2. Dahl 2000, s. 61.
3. Dahl 2000, s. 61.
4. Dahl 2000, s. 62-63.
5. Dahl 2000, s. 67.
6. Allen & Gomery 1985, s. 20-21.
7. Allen & Gomery 1985, s. 14-17, 213-214.
8. Hansen m.fl 1998, s. 76; Schudson 1991.
9. Snickars 2006a, s. 135; Götselius 2008, s. 10-11. Se även Ernst 2008, s. 26-29, 38, 53, 58, 67-69.
10. Scannell 2010, s. 48-49.
11. Som jämförelse kan nämnas att den norska radion (NRK) först 1934 köpte in två inspelningsapparater ("optakere"), från Telefunken i Tyskland (Ormestad 1999, s. 67).
12. *Nar Var Hur* 1946, s. 366.
13. Ormestad 1999, s. 70.
14. Åberg 1999, s. 66-67.
15. Tjernström 1999, s. 95.
16. Thurén 1997, s. 30-31, 44.
17. Götselius 2008, s. 8. Se även Robertson 2010.
18. Ernst 2008, s. 70.

Ett stort tack till Göran Elgemyr och till Monica Nähls vid radions programarkiv för hjälp med framtagning av källmaterial.

19. Jämför Scannell 2010, s. 39, som understryker att *allt* arkiverat programmaterial är precis lika sociohistoriskt intressant och värdefullt, inte bara ”seriösa” faktagprogram, nyheter och dokumentärer, utan även lätt underhållning, olika typer av fiktion etc. Se även Snickars 2006b, s. 6.
20. Jämför Nerone 2010, s. 19, som visar hur vissa faktorer, som en tidnings livslängd (dominans) och en journalistisk historieskrivning som baserats på biografier om och minnesanteckningar av framgångsrika tidningsmän, bestämt vad som sparats av vilka tidningar i USA från 1700- och 1800-talen. Detta har resulterat i en missvisande bild av hur tidningsmarknader och läsarmönster faktiskt sett ut.
21. Tjernström 1999, s. 92.
22. Beskow Tainsh 1978, s. 3; Elgemyr 1996, s.126; *Röster i Radio* nr 3, 1949, s. 2; *Röster i Radio* nr 45, 1951, s. 11. Se Elgemyr 1991 för en genomgång av Mattssons karriär på SR, och hur denne hade siktat på att kröna sin bana genom att bli radiochef 1955 istället för Olof Rydbeck, vilket alltså inte lyckades honom.
23. Citerat i Beskow Tainsh 1978, s. 4.
24. Enligt Carlson 2010, vars korta och summariska genomgång av radioarkivets historia ska användas med försiktighet eftersom den innehåller några felaktigheter.
25. Jerring 1944, s. 160.
26. Ormestad 1999, s. 71-72.
27. Ormestad 1999, s. 74.
28. *När Var Hur* 1955, s. 364.
29. Ormestad 1999, s. 73.
30. Protokoll vid radiochefens programkollegium 4 september 1948 (SRG A04/Centrala kansliet).
31. Beskow Tainsh 1978, s. 41.
32. Beskow Tainsh 1978, s. 4-5.
33. Beskow Tainsh 1978, s. 42.
34. Beskow Tainsh 1978, s. 41.
35. Göran Elgemyr i brev till mig, daterat 20 november 2010.
36. Beskow Tainsh 1978, s. 6.
37. Snickars 2005, s. 209.
38. Tjernström 1999, s. 89.
39. Tjernström 1999, s. 109.
40. Snickars 2005, s. 214.
41. Bohman 2005, s. 202.
42. Forsman 2000, s. 19.
43. Forsman 2000, s. 17.
44. Beskow Tainsh 1978, s. 7.
45. Åberg 1999, s. 50-51, 69.
46. Citerat i Elgemyr 1996, s. 256.
47. Fallenius 1998, s. 34.
48. Fallenius 1998, s. 46, 54, 57.
49. Fallenius 1998, s. 91-93, 153-54 not 20.
50. Åberg 1999, s. 68.
51. Bohman 2005, s. 204.
52. Engblom 1998, s. 38; Dahlé 1999, s. 212.
53. Østbye m.fl. 2007, s. 284-288.
54. Nordberg 1998, s. 57.
55. Om radions morgongymnastik, se Dahlé 2005a, 2005b.
56. Bourdieu 1995, s. 44-62.
57. Rydin 2000, s. 21.
58. Forsslund 2002, s. 36.
59. Jämför Curran 2002, s. 30.
60. Dayan & Katz 1992, Dahlé 2005b.
61. Beskow Tainsh 1978, s. 13.
62. Whannel 1992, s. 13-21.
63. Dahlé 1999, s. 129-146.
64. Björklund 2006, s. 109.
65. Inspelningen kan avlyssnas på den CD som medföljer Dahlé 1999.
66. Hänström 1997, s. 36-37.
67. Hänström 1997, s. 23.
68. Citerat i Engblom 1998, s. 23.
69. Engblom 1998, s. 67.

70. Curran 2002, s. 9; Rydin 2000, s. 54.
71. Lindgren 1999, s. 59.
72. Rydin 2000, s. 57-58.

Litteratur

- Allen, Robert C. & Douglas Gomery (1985) *Film History. Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill.
- Beskow Tainsh, Karin (1978) *Radioarkivet*, opublicerat häfte, Sveriges Radio.
- Björklund, Lars-Gunnar (2006) *Minnesluckor – livsstycken och klacksparkar*. Stockholm: Kulturhistoriska bokförlaget.
- Bohman, Stefan (2005) 'Den minsta, gemensamma nämnaren. Eller – hur ser vårt kunskapsfält ut?', i Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.) *Kulturarevans dynamik. Det institutionaliserade kulturarevets förändringar*. Linköpings universitet: Tema kultur och samhälle.
- Bourdieu, Pierre (1995) *Distinksjonen*. Oslo: Pax Forlag.
- Carlson, Curt (2010) 'Sveriges Radios arkiv', nedlastad från SR:s hemsida 23 november: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3359&artikel=2569192>
- Communication Review, The* (2010) Vol. 13, Issue 1, tema: "Archive".
- Curran, James (2002) *Media and Power*. London: Routledge.
- Dahl, Hans Fredrik (2000) 'Den mediehistoriske metoden – finnes den?', *Norsk medietidsskrift*, nr 2.
- Dahlén, Peter (1999) *Från Vasaloppet till Sportextra. Radiosportens etablering och förgrening 1925-1995*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Dahlén, Peter (2005a) 'Morgongymnastiken i svensk radio 1929-1939', *Idrott, historia och samhälle* (årsbok för Svenska idrottshistoriska föreningen, SVIF).
- Dahlén, Peter (2005b) 'Radiotjänst och idrottens jubileumskultur 1925-1955', *Blå boken* (årsbok för Sveriges Centralförening för Idrottens Främjande, SCIF).
- Dayan, Daniel & Elihu Katz (1992) *Media Events. The Live Broadcasting of History*, Harvard University Press.
- Elgemyr, Göran (1991) 'Hård i nyporna men omtänksam' (om Erik Mattsson), *Antennen* 18 januari, intern tidning på Sveriges Radio.
- Elgemyr, Göran (1996) *Radion i strama tyglar. Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922-1957*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Ernst, Wolfgang ([2002] 2008) *Sorlet från arkiven. Ordning ur oordning*, Glänta produktion.
- Fallenius, Peder (1998) *Radiohuset. Ett bygge med förhinder*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Forsman, Michael (2000) *Från klubbbrum till medielabyrinth. Ungdomsprogram i radio och TV 1925-1993*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Forslund, Titti (2002) *Frisk och Stark med Skolradion. Pedagogik och retorik i hälsoprogram 1930-1959*. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Götselius, Thomas (2008) 'Åter till arkivet', förord i Ernst, Wolfgang, anført arbete.
- Hansen, Anders m.fl. (1998) 'Policy and Archival Research', *Mass Communication Research Methods*. London: Macmillan.
- Hänström, Lars (1997) *Lär mig att mäta tiden. Dagens dikt 1955-1989*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Jerring, Sven (1944) *På min våglängd*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lindgren, Anne-Li (1999) 'Kvinnor och män i utbildningsprogrammets tidiga organisation', i Bengt Sandin (red.) *Medier och modernisering. En antologi om utbildningsprogram och samhällsförändring*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Nerone, John (2010) 'Genres of Journalism History', *The Communication Review*, Vol. 13, Issue 1.
- Nordberg, Karin (1998) *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925-1950*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- När Var Hur* (1946 och 1955) Stockholm.
- Ormestad, Thor (1999) 'Innspilling av radioprogrammer på plate og band', i Richard Andersen og Dagfinn Bernstein (red.) *Kringkastings Tekniske historie*, Oslo: NRK.
- Robertson, Craig (2010) 'Historicizing the Archive', *The Communication Review*, Vol. 13, Issue 1.
- Rydin, Ingegerd (2000) *Barnens röster. Program för barn i Sveriges radio och television 1925-1999*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Scannell, Paddy (2010) 'Television and History: Questioning the Archive', *The Communication Review*, Vol. 13, Issue 1.
- Schudson, Michael (1991) 'Historical approaches to communication studies', i Klaus Bruhn Jensen & Nicholas W. Jankowski (red.) *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London: Routledge.

- Snickars, Pelle (2005) 'Arkiv, kulturarv och audiovisuella medier', i Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.) *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Linköpings universitet: Tema kultur och samhälle.
- Snickars, Pelle (2006a) 'Mediearkeologi. Om utställningen som mediearkiv', i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.) *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*. Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.
- Snickars, Pelle (2006b) 'Om ny och gammal mediehistoria', *Nordicom Information*, nr 1.
- Thurén, Torsten (1997) *Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Tjernström, Sune (1999) *En svårstyrd skuta: Företagsledning i det svenska public service-företaget. Försvaret av sårbara värden i radio och tv*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Whannel, Garry (1992) *Fields in Vision. Television Sport and Cultural Transformation*. London: Routledge.
- Åberg, Carin (1999) *Den omärkliga tekniken. Radio- och tv-produktion 1925-1985*. Stockholm: Natur och kultur.
- Østbye, Helge m.fl. (2007) *Metodebok for medievitenskap. 3 utg.*, Bergen: Fagbokforlaget.

